

Н.С. Жұбаназарова¹, К. Өтепберген¹, Н.С.Тленчиева¹, А.А.Төлегенова¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ҚИЫНДЫҚТАРЫН ОЙЫН ТЕРАПИЯСЫ АРҚЫЛЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮЗЕТУ

Аңдатпа

Осы мақалада ойын терапиясы мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды қиындықтары үшін психотерапияның бір түрі ретінде қарастырылады. Мектепке дейінгі кезең - тұлғаның қалыптасуының қысқа, бірақ маңызды кезеңі. Бұл жылдарда балаларда қоршаған өмір туралы алдын ала түсінік қалыптасады, балаларда адамдармен белгілі бір қарым-қатынас қалыптаса бастайды, дұрыс мінез-құлық дағдылары мен әдеттері қалыптаса бастайды. Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балаларға ойынның эмоционалды әсері және олардың сезімдері зерттеледі. Зерттеу мақсаты: мектеп жасына дейінгі балалардың ойын барысында эмоционалды әсерін мөлшерлеп, өзін қалай сезінетінін бақылау. Зерттеу жұмысының міндеттері: эмоциялық жаттығуларды қамтамасыз ету; жиналып қалған жүйкелік күшті алып балалардың өмірге деген қызығушылықтарын арттыру; күтпеген жерде болатын шабуылдан, жазалаудан, қараңғыдан, жалғыздықтан болатын қорқынышты азайту; тез шешім қабылдай білу қабілетін арттыру; топта өзін-өзі ұстау ережелерін меңгерту, агрессияны азайту; қозғалыстағы бағыттарын және ептілікті дамыту. Зерттеу әдістері – зерттеу жұмысында қойылған міндеттерді шешу үшін мынандай әдістерді қолдануды мақсат етіп отырмыз: бақылау, теориялық талдау, салыстыру, эксперименттік ойын жағдаяттары. Зерттеудің практикалық маңыздылығы: зерттеу нәтижелері және мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды қиындықтарын ойын терапиясы арқылы психологиялық түзету мен алдын-алудың жаңа тәсілдерін жасауға негіз бола алады.

Кілттік сөздер: мектеп жасына дейінгі балалар, психокоррекция, эмоция, ойын терапиясы.

Н.С. Жұбаназарова¹, К. Өтепберген¹, Н.С.Тленчиева¹, А.А.Төлегенова¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КОРРЕКЦИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ТРУДНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ С ПОМОЩЬЮ ИГРОВОЙ ТЕРАПИИ

Аннотация

В этой статье рассмотрены психологические коррекции эмоциональных трудностей детей младшего школьного возраста, с помощью игровой терапии, как важный этап для становления личности. В эти годы ребенок усваивает первые знания об окружающей жизни, у ребенка начинает формироваться определенное отношение к людям, формируются навыки и привычки правильного поведения, характер. В статье рассматривается эмоциональное воздействие детей дошкольного возраста во время игры и то, как они себя чувствуют. Цель исследования: измерить эмоциональное воздействие детей дошкольного возраста во время игры и контролировать их самочувствие. Задачи исследовательской работы: проведение эмоционального тренинга; повысить интерес к жизни собравшихся нервных гигантов; уменьшить страх перед неожиданным нападением, наказанием, темнотой, одиночеством; повысить способность быстро принимать решения; овладение правилами поведения в группе, снижение агрессии; развитие направления движения и ловкости. Методы исследования - для решения задач, поставленных в исследовательской работе, мы стремимся использовать следующие методы: наблюдение, теоретический анализ, сравнение, экспериментальные игровые ситуации. Практическая значимость исследования: результаты исследования могут стать основой для создания новых способов психологической коррекции и профилактики эмоциональных трудностей дошкольников с помощью игровой терапии.

Ключевые слова: дошкольный возраст, психокоррекция, эмоция, игровая терапия.

Zhubanazarova N.S.¹, Utepbergen K.¹, Tlenchiyeva Nurzhamal¹, Tolegenova A.¹
¹al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

PSYCHOLOGICAL CORRECTION OF EMOTIONAL DIFFICULTIES OF PRESCHOOL CHILDREN THROUGH PLAY THERAPY

Abstract

This article discusses the psychological correction of emotional difficulties in children of primary school age, with the help of play therapy, as an important stage for the formation of personality. During these years, the child learns the first knowledge about the surrounding life, the child begins to form a certain attitude towards people, the skills and habits of correct behavior, character are formed. The article examines the emotional impact of preschool children during the game and how they feel. The purpose of the study: to measure the emotional impact of preschool children during the game and control how they feel. Tasks of the research work: providing emotional training; to increase the interest in life of the collected nervous giants; reduce fear of unexpected attack, punishment, darkness, loneliness; increase the ability to make quick decisions; mastering the rules of behavior in a group, reducing aggression; development of movement directions and dexterity. Research methods - to solve the tasks set in the research work, we aim to use the following methods: observation, theoretical analysis, comparison, experimental game situations. Practical significance of the research: the results of the research can be the basis for creating new ways of psychological correction and prevention of emotional difficulties of preschool children through play therapy.

Key words: preschool children, psychology correlation, emotions, play therapy.

Кіріспе. Мектеп жасына дейінгі балалар үшін ойынның маңызы ерекше. Ойын арқылы бала өзін қоршаған ортамен, табиғаттағы қоғамдық құбылыстармен танысады. Аса көрнекті педагог А. С Макаренко былай дейді: «Ойында бала қандай болса, өмірдегі кәсіби қызмет саласында, көбінесе сондай болады» деген. Сондықтан ойын арқылы баланың бір затқа бейімділігін, қызығушылығын анық байқауға болады. Көптеген адамдар қателеседі, ойын терапиясы дерлік психиатрияны, ал ол сирек кездесетін жағдайларда қажет. Шын мәнінде, ойын терапиясының мүмкіндіктері іс жүзінде шектеусіз. Ол когнитивтік саланың оң қалыптасуына ықпал етеді, сөйлеудің дамуын ынталандырады, эмоционалды және ерікті салаларды жақсартады. Ойын кезінде сәбилер араласады және басқалармен қарым-қатынас жасауды үйренеді, осылайша көптеген қарым-қатынас мәселелерін шешеді. Балаларды мәжбүрлеудің немесе ойнауға үйретудің қажеті жоқ. Барлығы өздігінен, бақытты, ешқандай мақсатсыз болады - бұл табиғи процесс. Бірақ бұл жай ғана ойын-сауық емес, балалар да әлемді түсіне бастайды және онымен өмір сүруді үйренеді. Мектепке дейінгі мекеменің оқу-тәрбие процесі мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарында белгіленген және мектепке дейінгі мекеменің жарғысында айқындалған жоспарлар мен оқу жоспарларына сәйкес жүзеге асырылады. [1]

Мектепке дейінгі ұйымдардың педагогтері тиімді оқыту-тәрбиелеу процесін қамтамасыз ету мақсатында баламалы авторлық бағдарламаларды дербес таңдайды және қолданады, мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың мемлекеттік жалпыға міндетті стандартын сақтау шартымен тәрбиелеудің, оқытудың және сауықтырудың жаңа технологияларын енгізеді.

Балалар үшін ойын өзін-өзі емдеудің бір түрі болып табылады. Оның арқасында кішкентай адам барлық мәселелер мен жанжалдармен күресуді үйренеді. Ойын терапиясы көбінесе балаларға көмек арудың жалғыз жолы болып табылады. Бұл технологияны пайдаланудың жалпы көрсеткіштері көрсетілгенде анық болады.

Әдістеме. Мектепке дейінгі жаста бала өзіне адами қатынастар, адамдардың әр түрлі іс-әрекет түрлері мен қоғамдық қызметтер әлемін ашады. Ол осы бір ересектер өміріне енуді, оған белсенді түрде қатысуды қатты қалайды, әрине, бұл мүмкін емес. Сонымен қатар, ол дербестікке де қатты ұмтылады. Осыдан мектеп жасына дейін балалардың өмірін модельдейтін өзіне тән іс-әрекет - ойын туындайды сонымен қатар осы зерттеудің өзектілігін туындайды. Эксперимент қалалық балабақшадағы 4-5 және 5-6 жастағы, барлығы 100

баладан тұратын топтарда жүргізілді. Зерттеу жүргізу барысында мынадай әдістемелері қолданылды: 1. Бақылау әдісі; 2. К.Махвердің «Автопортрет» әдістемесі; 3. Э.Вагнердің «Қол» әдістемесі; 4. Тәрбиешілерге арналған сауалнама; 5. Вилкоксонның Т-критерийі. 6. Спирменнің рангілер корреляциясы r_s критерийі.

З.Фрейд, А.Фрейд, Э.Фромм, А.Адлер, К.Юнг, К.Хорни, К.Роджерс, В.Франкл, Ф.Перлздің балаларда агрессияның пайда болуы туралы тұжырымдамалары; С.Н.Ениколопов, Л.Берковиц, Д.Зильман, Д.Уотсон элеуметтік-психологиялық оқыту теориялары; Дж. Доллард фрустарция теориясы және т.б. теориялық негіздері зерттелген. Зерттеу жұмысы төрт кезеңде жүргізілді. 1-кезеңде тақырып бойынша психологиялық ғылыми әдебиеттерге шолу жасалынып, библиографиялық тізім түзілді. Жинақталған материалдар теориялық тұрғыдан талданды.

Нәтижелері. Біріншіден, мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды қиындықтар туғызатын зерттеулер зерттелді; мектеп жасына дейінгі балалармен жүргізілетін психокоррекциялық тәсілдері және ерекшеліктері сипатталған. зерттеу нәтижелері және мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды қиындықтарын ойын терапиясы арқылы психологиялық түзету мен алдын-алудың жаңа тәсілдерін жасауға негіз бола алады. 2-кезеңде диагностикалау әдістемелері іріктеліп, мектеп жасына дейінгі балалардағы агрессиялық мінез-құлықтың деңгейлері анықталып, нәтижелері шығарылып талданды. 3-кезеңде диагностика жасау нәтижесінде анықталған агрессиялық мінез-құлық деңгейі жоғары балалармен өткізілетін ойын терапиясы арқылы түзету бағдарламасы құрылып, сабақтар мазмұны құрастырылды; түзету сабақтары жүргізілді. 4-кезеңде мектеп жасына дейінгі балалардағы агрессиялық мінез-құлықтың деңгейлеріне қайталау диагностикасы жүргізілді. Алынған нәтижелер түзету экспериментіне дейінгі көрсеткіштермен салыстырылып, талданды.

Талқылау. В.С. Мухина бойынша мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаларда мінез-құлық мотивациясы: мінез-құлықтың саналы регуляциясы күшейеді, мотивтер мен қажеттіліктер көлемі ұлғаяды, рухани және материалды қажеттіліктер сферасы кеңейеді, қарым-қатынасқа деген қажеттілік, жетістікке жету, басқарушылыққа қажеттілік сияқты элеуметтік қажеттіліктер нығая түседі. Көп білу, басқалардан жоғары болу, өзі жасай алу сияқты қарапайым қажеттіліктер пайда болады. [2]

Д.Б. Эльконин пікірінше, мектепке дейінгі кезеңде балалар іс-әрекетінің күрделенуіне жалпы ақыл-ой дамуының ілгеруіне байланысты зейін күшті шоғырланып, тұрақтылыққа ие болады. Мысалы, мектепке дейінгі кезеңдегі кішкентайлар бір ойынды 30-50 минут ойнайтын болса, 5-6 жасқа жеткенде ойынның ұзақтығы 1,5 сағатқа дейін созылады. Балалар үшін ойын өзін-өзі емдеудің бір түрі болып табылады. Оның арқасында кішкентай адам барлық мәселелер мен жанжалдармен күресуді үйренеді. Ойын терапиясы көбінесе балаларға көмек алудың жалғыз жолы болып табылады. Бұл технологияны пайдаланудың жалпы көрсеткіштері көрсетілгенде анық болады. Мұны, атап айтқанда, мектепке дейінгі ересектер үлкеннің нұсқауы бойынша тапсырманы орындағанда мектепке дейінгі кішкентайларға қарағанда нұсқауды 10-12 рет жиі қайталады.

Сонымен бірге, зейіннің мәнін және оның сипаттамасын түсіндіру үшін өте маңызды зейіннің генезисін сипаттау әрекеті немесе Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи көзқарасы аясында орыс психологиясында толығымен дамыған зейінді зерттеуге генетикалық көзқарасты жүзеге асыру әрекеті болды. [3]

Ойындар, жаттығулар, еркін ойындар, танымдық тапсырмалар арқылы балалардың ынтасын, зейінін, ұтқырлығын, жеке тұлғасын, дарындылығын, қабілетін, шығармашылығын дамыту, балалардың белсенді іс-әрекетін дамытуда, балалардың қабілеттерін: мейірімділік, мейірімділік, сұлулық, мейірімділік, еркін дағдыларды таба білу. Педагогика әсіресе балалар ойынымен айналысады. Өйткені балалық түйсік пен әсер адамның санасында өшпес із қалдырады. Бала бүгінгі қуанышын, ренішін, асқақ арманын, мұраты мен мүддесін ойын арқылы білдірсе, ертеңгі күні өмірде сол армандарын жүзеге асыруға мүмкіндігі бар. Ойын баланың көңіл-күйін көтеріп, ой-өрісін сергітіп қана қоймай, оның өмір құбылыстарын түсінуіне де әсер етеді. [4]

Ойын – мектеп жасына дейінгі балалардың іс-әрекетінің негізгі түрі. Ойын балалардың

және балалардың тұтас топтарының дамуында басты рөл атқарады. Ойын барысында баланың дене күші артып, қолы күшейіп, дене бітімі нығайып, көзі сергек болып, зерделілігі, зерделілігі, ынта-жігері жетіле түседі. Балалардың ұйымдастырушылық қабілеті ойын барысында қалыптасады және шыңдалады. Ұлттық ойындарымыздың балалар үшін тәрбиелік мәні зор, дене бітімін көрікті де сымбатты етеді. [5]

Келесіде мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды көңіл күйінің дамуын қарастырайық.

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін оқу - іс әрекетін ұйымдасыруда баланың эмоционалды көңілінің ықпалы зор. Мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды компоненттерін есепке алуымыз қажет. Білім беру жолдары және әр түрлі іс - әрекет кезінде сәбидің эмоционалды көңіл - күйіне ойын ықпал етеді. Эмоционалды компоненттің функциялары адамның бағалы құндылықтарының ең маңызды шарттары.

Психологтар эмоция парасатының 5 тармағын ерекшелейді.

1. Сезім, яғни ол пайда болатында сезімді ажырату.

2. Олар лайықты шеңберлерден шықпау үшін сезіммен қарап анықтайтын эмоциялармен басқару

3. Эмоцияларды бақылау - бұл қабілеттілікті арттыру, тыныштық күйіне өзін келтіру.

4. Өзара арақатынастардың сүйемелдеу.

5. Жас ерекшелікке байланыстысы мінездемелер:

Негізгі эмоциялар: ренжу, қуану, тынышталу, қорқу.

3-5 жаста құрдастарына құштарлық сезімі дамиды. Жаңа әзілдесу сезімі оянады, әзілдерді түсінеді және әзілдеуді жақсы көреді, өз эмоцияларын баяулатып, кез келген ым арқылы және ымдап сөйлесу эмоциялардың сыртқы белгілерін білдіреді. Негізгі эмоциялары: қайғы, ашу, қорқыныш, таңдану, қызығушылық, тыныштық, қуаныш.

5-6 жаста - мектепке баратын уақыттың жақындауын сезінеді: біреулер үрей сезімдері, ал, екіншісінде қуаныш сезімдері пайда болады.

Негізгі эмоциялар: қорқыныш, ашу, ыза, қайғы, таңдану, мүдде, тыныштық, ар, жазалау, қуаныш, күндеушілік, жиіркенушілік.

Эмоциялар, бір жағынан, бала күйінің индикаторлары болып табылады, екіншіден оның танымдық процесстері және мінез - құлық, логикаларына оның ықыласы, қоршаған ортаны қабылдауды ерекшеліктің бағытталғандығын анықтауда ықпал етеді.

Біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалдық дамуын зерттеудің перспективалық бағыты ретінде қарастырамыз: мектеп жасына дейінгі балаларда әртүрлі кезеңдердегі жеке эмоционалдық ісіктердің дамуының жас критерийлерін анықтау; мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалдық дамуын қамтамасыз ету үшін психологиялық-педагогикалық қолдау жүйесін ұйымдастыру. Балалар Оңтайлы эмоционалдық қатынас және оның жалпы эмоционалдық денсаулығы.

Мектеп жасына дейінгі балалардың агрессивті мінез-құлқын ойын терапиясы арқылы түзетуді зерттеу жұмысы **үш кезеңнен** тұрды:

1. Диагностикалау;

2. Түзету;

3. Қайта диагностикалау.

Мектеп жасына дейінгі балалардағы агрессия деңгейін анықтау мақсатында алдын ала диагностикалық жұмыс жүргізілді. Зерттеуге Алматы қаласындағы №29 мемлекеттік балабақшасының, мектеп алды даярлық тобының 5-6 жас аралығындағы балалары және 4-5 жас аралығындағы балалардан алынды. Зерттелушілердің жалпы саны – 100 бала.

Жұмыс үш кезеңде жүргізілді:

1-кезең – психологиялық диагностикалау бойынша әдебиеттерді оқу, әдістемелерді іріктеу, алғашқы диагностикалауды ұйымдастырып жүргізілді, нәтижелері шығарылды.

2-кезең – ойын терапиясы арқылы түзету бағдарламасы мен тренингтік сабақтар жүйесі құрылды, жүргізілді;

3-кезең – қайталау диагностикасы жүргізілді, алынған нәтижелер өңделіп, талданды.

Мектеп жасына дейінгі балалардың агрессивті мінез-құлқын деңгейін диагностикалауға біз төмендегі **әдістемелерді** қолдандық:

1. Бақылау әдісі;

2. Тәрбиешілерге арналған сауалнама;
3. Э. Вагнердің «Қол тесті» әдістемесі;
4. К. Маховердің «Автопортрет» әдістемесі.
5. Эмпирикалық зерттеу нәтижелерін математикалық-статистикалық өңдеуде Вилкоксонның Т-критерийі және Спирменнің рангілер корреляциясы r_s критерийі қолданылды.

Әр диагностикалық құралға қысқаша сипаттама берейік.

1. **Бақылау әдісі** – табиғи жағдайда жеке тұлғаның іс-әрекеті мен қылықтарын қабылдау негізінде іске асатын мақсатты зерттеу. Бақылау әдісі табиғи жағдайда жүргізіледі. Бұл әдіске бірнеше талаптар қойылады. Атап айтсақ, бірінші талап – бақылау жүргізілген кезде, бақыланушы нысаны болып отырған адам бақылау жүргізіліп жатқанын білмеуі керек, себебі сезген жағдайда шынайылық жоғалады. Екінші талап – зерттеудің мақсаты мен міндеті айқын қойылуы керек. Бақылауға қойылатын үшінші талап – нәтижелерді тіркеу болып табылады.

2. Диагностиканың сенімділігін арттыру үшін автор Беневольскаяның тәрбиешілерге арналған балалардағы агрессиялық мінез-құлықтың нақты жағдайларда көрініс беру жиілігін анықтауға арналған **сауалнамасы** алынды. Сауалнама сұрақтарын құрастыру үшін бақылауда көрінетін баланың агрессивті мінез-құлқының көріністері мен белгілері жүйеленіп, негізге алынған. Сауалнама 12 сипаттамадан тұрады, әр сипаттамада белгілі нақты жағдайға байланысты агрессивті мінез-құлықтың көріністері мен белгілері берілген. Тәрбиешілер әр сипаттамаға сәйкес балада кездесетін жиілікті таңдайды. Жиіліктер: «сирек», «кейде», «жиі».

3. Келесі қолданылған әдістеме Э.Вагнердің «**Қол тесті**» әдістемесі.

Бұл әдістеменің авторы Э.Вагнер бойынша, адамның қолының қызметі бас миының дамуымен байланысты болады. Яғни, бұл әдістемеде зерттелушіге көрнекі материал ретінде әртүрлі әрекет жасап тұрған қолдың суреттері көрсетіледі. Зерттелуші көрсетілген сурет бойынша талдау жасайды. Көрсетілген суретке қосымша сұрақтар қойылады. Мысалы, «Бұл қол не істеп тұр?», «Бұл қолдың суретінен не көріп тұрсың?», «Бұл қол арқылы не істеуге болады?», т.б. Суретте көрсетілген қолдың әрекет түрін таңдау проекция механизмі арқылы жүзеге асады және зерттелушінің жауабы белгілі бір жағдайлармен байланысты болып келуі мүмкін.

Стимулдық материал ретінде әр түрлі әрекет түрі салынған стандартты тоғыз карточка және бір суреті жоқ, яғни бос карточка беріледі. Суреттер белгілі бір тәртіппен орналасып көрсетіледі.

Егер, зерттелуші нақты емес және екі жақты жауап берсе, оны анықтау үшін қосымша сұрақ қойылады және анықтап айтуын өтінеді: «Жақсы, тағы да не көріп тұрсың?», тек ешқандай жауапты міндеттемейді.

Суреттік карточкаларды кез келген жағдайда ұстауы мүмкін. Карточкалар бойынша жауаптар нұсқасы шектелмеген және зерттелушінің қарсыласуының пайда болуына алып келетін стимулдар болмауы керек. Әдетте, жауаптың төрт нұсқасын алған жөн, егер, жауаптар саны аз болса, анықтап алу қажет. Зерттелушіден басқа ешнәрсе айтқысы келе ма, жоқ па сұрап алу керек.

Бақылау әдісін балабақшадағы мектеп алды даярлық «Аққу», «Тұлпар», «Бәйтерек» топтарына жүргіздік. Бақылау диагностикалық жұмыстарды жүргізуде алғашқы екі аптада іске асырылды. Бұл әдісті қолданудағы біздің нақты мақсатымыз – топтағы балалардың ішінде агрессивті мінез-құлық көріністері бар балаларды іріктеу болып табылады.

Бақылау жүргізу үшін топтардың сабақтары мен дайындықтарына қатыстық. Сондай-ақ, балалармен серуен жасау, ойын барысы мен бос уақыттарда бірге болдық. Бақылау барысында алынған мәліметтерді бақылау күнделігіне тіркедік. Нақты мысалдарды келтірсек, «Аққу» тобында бір күні М.Ас мен О.Әд арасында кикілжің туындады. Кикілжің тәрбиеленуші О.Әд-тің М.Ас-дың ойыншығын тартып алуынан басталды. М.Ас жауап ретінде дөрекі сөздер айтты. Бұл сөздерден кейін жанжал туындады. Бұл жағдайдан біз балалар бойында вербалды агрессия бар екендігін көреміз. Біраз уақыттан кейін, О.Әд М.Ас-дың ойыншықтардан құралған қамалын қасақана сындырды, ол жанама агрессияның бір

көрінісі болып табылады. О.Әд-тің бұл қылығы алдында болған жанжал кезіндегі қабылданған шешім оны қанағаттандырмағандықтан орын алды.

«Тұлпар» тобында Б.Ер атты келесідей агрессивті мінез-құлық қырлары көрінді: топта балалармен қарым-қатынасы өте нашар, көп ойнамайды, көпшілікпен араласуы өте қиын. Кейбір кезде балалар ызасын келтіргенде бірден ашу-ызаға бой алдырып, төбелесіп кетеді. Б.Ер әр жағдайда физикалық тікелей агрессияны қолданады. Осы топта К. Ал қарым-қатынас барысында ренжіскен құрбы-құрдастарын тістеп алады, тыныш отыра алмайды, әрдайым топта біреумен жанжалдасып жүреді. К.Ал тікелей физикалық және тікелей вербалды агрессияны көп қолданады. Кей кездері агрессияның басқа түрлері де бой көрсетіп тұрады.

Бақылау әдісінің «Бәйтерек» тобы бойынша кейбір көріністерін мысал ретінде алатын болсақ, балалар далаға серуенге шықты. Серуен кезінде Д.Ти мен Ж.Ал арасында төбелес орын алды. Төбелес себебі, Д.Ти-дің Ж.Ал-ды мазақтаудан басталды. Д.Ти вербалды агрессия түрін топтада көп қолданады, сондай-ақ тәрбиешіге де қауіп төндіретін сөздер айтады. Ж.Ал жауап ретінде Д.Ти-ді жерге құлатып, қар лақтырды. Бұл Ж.Ал тәрбиеленушісінде физикалық және қорғаныш агрессиясы деңгейі жоғары екендігін көрсетеді.

Бақылау әдісі барысында біз төрт топтан жалпы саны 16 тәрбиеленушілердің бойынан агрессивті мінез-құлық көріністерін байқадық. Агрессияның ең көп көрініс беруі балалардың бір-бірімен жарысып ойнау барысында және бақталастық туындаған кезде болды. Көбінесе балалар арасында вербалды агрессия көзге түсті.

Тәрбиешілерге арналған сауалнама бойынша алынған нәтижелерді өңдеу келесідей жүзеге асады. Сауалнамада берілген жиіліктерге мына сандық мәндер беріледі: «сирек -1» , «кейде - 2», «жиі - 3». Тәрбиеші бала мінез-құлқында көрініс беретін сипаттамаға сәйкес жиілікті белгілейді (Кесте 1).

Сауалнама бойынша ең жоғарғы көрсеткіш 27 балл. Егер сыналушы 26-36 арасында балл жинаса, ол сыналушыдағы агрессия ашық, әрі агрессиялық әрекеттер өзгеге айқын көрінетіндігін білдіреді. Көбінесе мұндай мінез-құлықты олар «қорғаныс механизмі» ретінде қолданады. 15-25 арасындағы көрсеткіш сыналушыда агрессиялық мінез-құлықтың нақты көріністері тек белгілі бір өзіне «жағымсыз» жағдайларда пайда болатындығы туралы айтады. 0-14 арасындағы көрсеткіш бала бойында агрессия нышандары мүлде жоқ, немесе әлсіз екендігін байқатады.

1-кесте – Тәрбиешілерден алынған сауалнама бойынша балалардағы агрессиялық мінез-құлықтың көрініс беру жиілігінің өлшемдері

Агрессия деңгейі төмен (сирек)	Агрессия деңгейі орташа (кейде)	Агрессия деңгейі жоғары (жиі)
0-14 балл	15-25	26-36

2-кесте – Төрт топтағы тәрбиешілерден алынған сауалнама бойынша балалардағы агрессиялық мінез-құлықтың көрініс беру жиілігінің жинақталған көрсеткіштері (N=100)Кестедегі мәліметтер көрсетіп отырғандай, «Аққу» тобында көбінесе агрессивтілігі төменгі балалар саны орын алып тұр. Ал сауалнама бойынша ең аз сан агрессивтілігі орташа балаларға тиесілі болды.

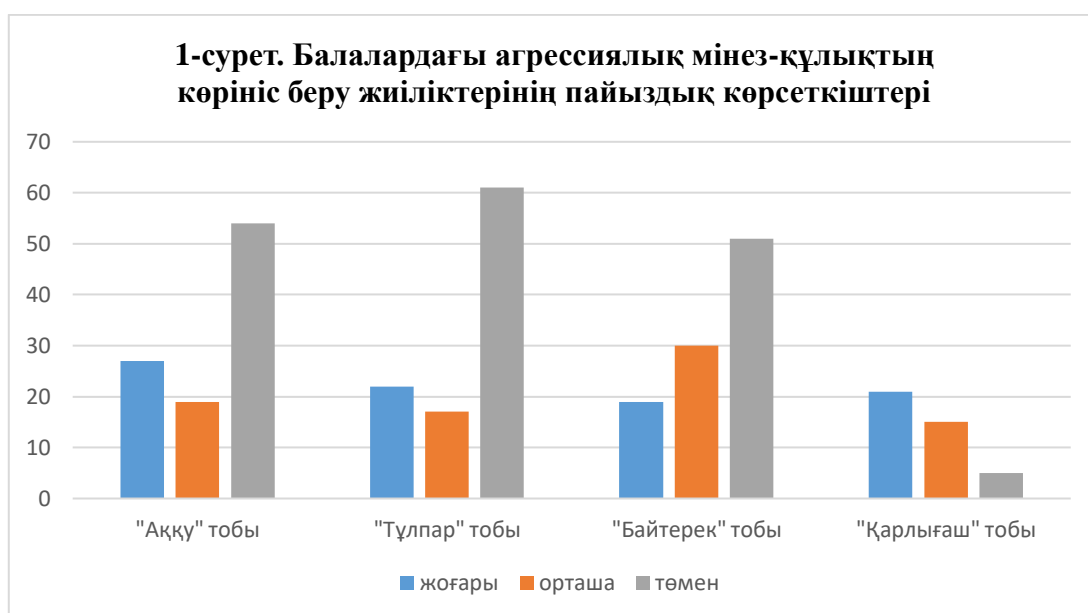
Топтар	Жалпы бала саны	Агрессия деңгейі		
		Жоғары	орташа	төмен
«Аққу»	22	5 – 27%	4 – 19%	13 – 54%
«Тұлпар»	23	4 – 22%	4 – 17%	15 – 61%
«Бәйтерек»	27	3 – 19%	8 – 30%	16 – 51%
«Қарлығаш»	28	4 – 21%	5 – 15%	19 – 49%

«Байтерек» тобында да көбінесе агрессивтілігі төмен балалар кездеседі. Алайда, жоғарыдағы «Аққу» тобымен салыстырғанда, бұл топта агрессивтілік көрсеткіші бойынша жоғарғы деңгейді көрсететін балалар саны төменірек.

Кестедеді мәліметтерге жүгінсек, «Тұлпар» тобында да агрессивтілік деңгейі төмен балалар неғұрылым жиі кездеседі. Екінші орында бұл топта агрессивтілігі жоғары, ал соңғы орында – агрессивтілігі орташа балалар саны кездесіп тұр.

Алынған мәліметтердің нәтижесін қорытындыласақ, мектеп алды даярлық топтарының 16 тәрбиеленушісінде агрессиялық мінез-құлықты нақты жағдайда көрсету жиілігі жоғары деңгейде. Нақты айтқанда, «Аққу» тобы бойынша 27%, «Тұлпар» тобы бойынша 22%, «Байтерек» тобы бойынша 19%, «Қарлығаш» тобы бойынша 21% зерттелінушіде жоғары көрсеткіш көрсетті.

Мәліметтер диаграмма ретінде 1-ші суретте бейнеленген.

Әрі қарай Э. Вагнердің «Қол тесті» әдістемесінің нәтижелерін қарастырайық. Жалпы нәтижелерді өңдеуде зерттелуші 40-қа дейін балл жинай алады. Зерттелушінің жалпы баллы категориялар бойынша есептелінеді.

Алынған нәтижелерді келесі формула бойынша өңдеп агрессиялық деңгейін білсек болады.

$$\text{Агрессиялық} = (\text{«Көрсеткіш» категориясы} + \text{«Агрессия» категориясы}) - (\text{«Қорқыныш» категориясы} + \text{Байланыс} + \text{«Тәуелділік» категориясы}).$$

Енді төрт топ балаларының Э. Вагнер әдістемесі бойынша көрсеткіштерін қарастырайық. «Аққу», «Тұлпар» және «Байтерек», «Қарлығаш» топтары бойынша зерттелушілердің орташа нәтижелері 6-шы кестеде көрсетілген.

3-кесте – Э. Вагнердің «Қол тесті» әдістемесі бойынша зерттелушілердің агрессиялық мінез-құлқының көрсеткіштері (N=100)

Топтар	Жалпы бала саны	Агрессия деңгейі		
		Жоғары (саны және %-ы)	Орташа (саны және %-ы)	Төмен (саны және %-ы)
«Аққу»	22	3 – 27%	7 – 32 %	12 – 41%
«Тұлпар»	23	4 – 22 %	6 – 26 %	13 – 52 %
«Байтерек»	27	5 – 26 %	7 – 26 %	15 – 48 %
«Қарлығаш»	28	4 – 24 %	6 – 28 %	18 – 50 %

Кесте мәліметтері көрсетіп тұрғандай, «Аққу» тобындағы 22 баланың ішінде 3 балада агрессия категориясы бойынша көрсеткіштер басқа балалармен салыстырғанда жоғары екендігін анықтады. Пайыздық көрсеткіш бойынша алатын болсақ, топ бойынша барлық баланың 27% -ында агрессиялық мінез-құлық жоғары деп айтсақ болады. «Аққу» тобында балалардың басым бөлігі сабырлы және топта балалар арасындағы жанжалдар сирек болатын құбылыс.

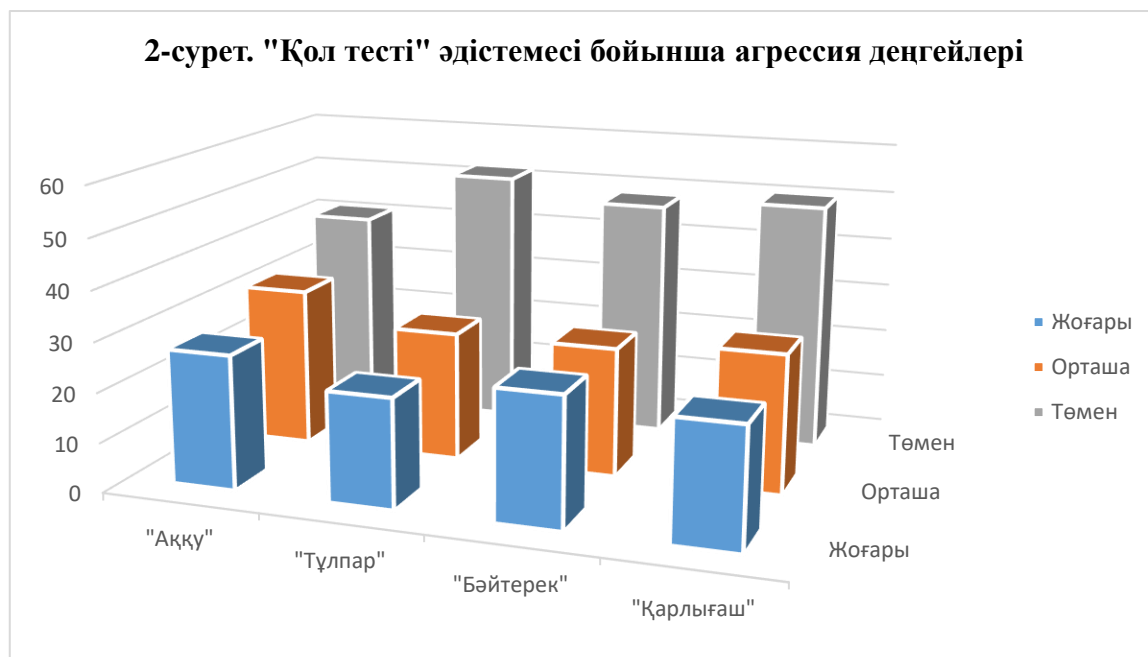

Диаграмма түрінде жоғарыдағы Э. Вагнер әдістемесі бойынша алынған мәліметтер 2-ші суретте бейнеленген. «Тұлпар» тобында 23 тәрбиеленуші балалардың арасында 4 балада агрессиялық мінез-құлық бойынша жоғары нәтиже болды. Пайыздық көрсеткіштермен топта агрессиялық категориясы жоғары болған балалар 100% - дан 27%-ды құрайды.

«Бәйтерек» тобы бойынша нәтиже көрсеткіштері топтағы 27 баланың ішінде 5 балада агрессиялық мінез-құлық деңгейінің жоғары екендігін көрсетеді. Пайыздық көрсеткіштермен топ тәрбиеленушілерінің жалпы 100%-ның 27%-ында болып табылады.

Әрі қарай «Автопортрет» әдістемесі көрсеткіштерін үш топ бойынша қарастырамыз. «Аққу», «Тұлпар» және «Бәйтерек», «Қарлығаш» топтарындағы зерттеушілердің орташа көрсеткіштері 4-кестеде бейнеленген.

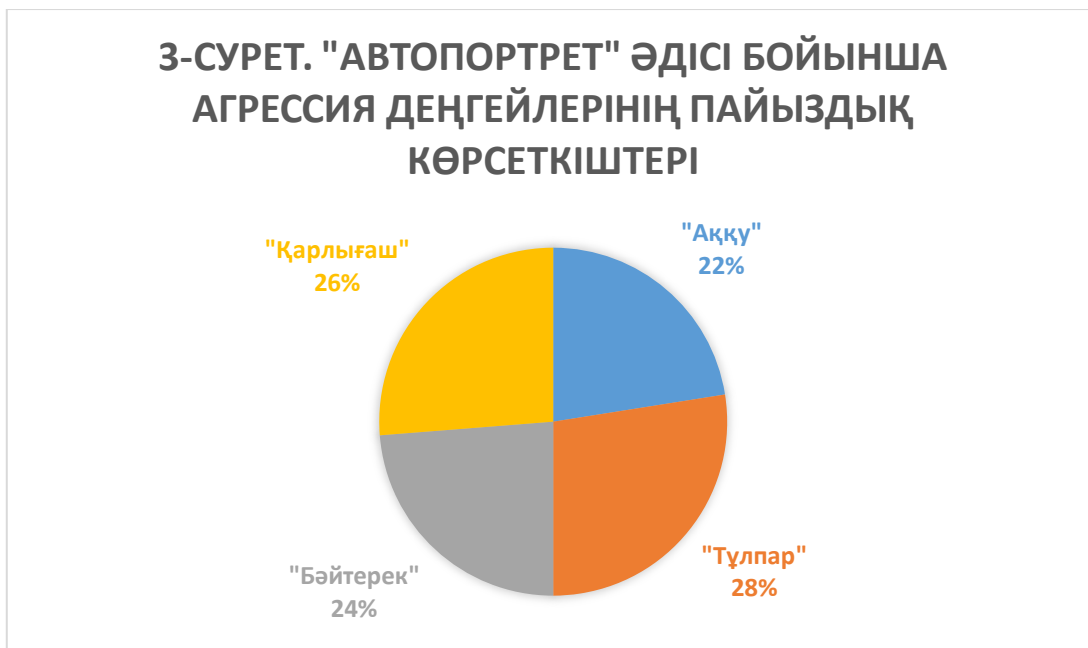
«Тұлпар» тобының нәтижесі бойынша, 5 зерттелушіде агрессия айқын көрінген. «Бәйтерек» тобы тәрбиеленушілері арасында 4 зерттелушіде көрінді. Ал «Аққу» тобында 3 зерттелушіде және «Қарлығаш» тобында 4 көрінген. Топтың пайыздық көрсеткіші бойынша «Тұлпар» тобында 22% тәрбиеленушіде, «Бәйтерек» тобында 19%, «Аққу» тобы 18%, «Қарлығаш» тобында 21% агрессия деңгейі жоғары көрсеткіштерін көрсетті. Яғни, бұндай балалар эмоцияларын, вербалды және қосалқы физиологиялық түрін анық көрсетеді.

4-кесте – Зерттелушілердің «Автопортрет» әдістемесі бойынша орташа көрсеткіштері (N=100)

Топтар	Жалпы бала саны	Агрессия деңгейі		
		Жоғары (саны және %-ы)	Орташа (саны және %-ы)	Төмен (саны және %-ы)
«Аққу»	22	3 – 18 %	7 – 32 %	12 – 50 %
«Тұлпар»	23	5 – 22 %	3 – 13 %	15 – 65 %
«Бәйтерек»	27	4 – 19 %	8 – 26 %	15 – 55 %
«Қарлығаш»	28	4 – 21 %	7 – 18 %	17 – 60 %

Вербалды агрессия басқа балаларды қорқытуға және айыптауға бағытталған. Мысалы, «маған Б.Ер. тиісті», «М.Ас. ойыншығын жинамады» тағы осы іспеттес айыптаулар немесе өзіне басқалардың көңілін аудартуға тырысатын сөздер т.б. Ал физиологиялық агрессия кезінде балалар физиологиялық әрекет арқылы басқа балаға залал тигізу (ойыншығын сындыру, бұзу т.б.). Оларға күш көрсетіп, басқа балалардың реакциясынан өзін жақсы сезінуі. Кестедегі сандық мәліметтер диаграмма ретінде 3-суретте көрсетілген.

Барлық әдістемелердің нәтижесі бойынша біз жалпы 100 баланың арасынан агрессивтілік деңгейі айқын, нақты және жоғары деңгейде көрсетілген 16 баланы таңдадық. Әрі қарай олардың агрессивтілік деңгейін түзету бағдарламасын құрастырып, оны жүзеге асырып, агрессивтілік деңгейі қаншалықты өзгергенін қарастырып, оны математикалық-статистикалық зерттеу әдістері көмегімен дәлелдейміз.

Қорыта келе, корреляциялық талдаудың нәтижесінде біз агрессивтіліктің деңгейі мен тәуелділіктің арасында және агрессивтілік деңгейі мен демонстративті қылықтардың арасында жоғарғы оң корреляция бар екендігін анықтадық. Ал агрессивтілік деңгейі мен қобалжуды алатын болсақ, олардың арасындағы корреляциялық байланыс мәнді емес екендігі анықталынды. Біз психокоррекциялық бағдарламаны құру барысында осы корреляция мәндерін негізге алдық. Сондай-ақ, тек агрессивті мінез-құлыққа әсер етіп қана қоймай, демонстративті қылық пен тәуелділікке де өз әсерін тигізетін бағдарлама құруға тырыстық. Өйткені, корреляция негізінде бұл екі қасиет жоғарылаған сайын агрессия да көтерілетіндігін көре отырып, біз агрессияны ойын терапиясы арқылы төмендетсек, аталған екі қасиеттің деңгейі де төмендейді деген болжамға келеміз.

Келесіде, мектеп жасына дейінгі ересек балалардың агрессивті мінез-құлқын ойын терапиясы арқылы түзету бағдарламасы және оны іске асыру жолдарын қарастыруға болады.

Түзету жұмысының мақсаты: мектеп жасына дейінгі балалардың агрессивті мінез-құлқын түзетуде ойын терапиясының мүмкіндіктерін пайдалану.

Түзету жұмысының міндеттері:

1. Ойын терапиясының мүмкіндіктерін қарастырып, бағдарлама құру;
2. Бағдарламадағы әдістерді қолдану арқылы іріктеліп алынған балалармен түзету сабақтарын өту;
3. Зерттеу нәтижесінде алынған мәліметтерді талдау;
4. Диагностика нәтижесінде іріктелген балалардың агрессивтілік мінез-құлқына түзету жұмысының тиімділігін қорытындылау.

Ойын терапиясы көмегімен балалардың агрессивті мінез-құлқын түзету технологиясының түзету кезеңі сабақтарының мазмұны.

Диагностика барысында іріктеліп алынған балалармен жүргізілген түзету сабақтарының жалпы саны – 16. Сабақтардың өткізілу жиілігі аптасына 2 сабақтан, әр сабақ ұзақтығы – 30-

35 минут. Сабаққа қатысқан балалар саны – 16. Балалар бойындағы агрессивті мінез-құлықты түзету бағдарламасы үш кезеңнен тұрады:

1-кезең – *бағдарлау кезеңі*. Бұл кезеңде бала бойында жағымды эмоционалды күйді қалыптастыру, эмпатия сезімін дамыту, өз-өзіне сенімділікті арттыру, топ ішіндегі жағымды атмосфераны қалыптастыру. Бұл кезеңде 1-3 сабақтар қамтылады.

Жұмыстың 2 кезеңі — *қалпына келтіру*. 2 - кезеңнің басына қарай экспериментатор әр баланың қарым-қатынас жасаудағы қиындықтары, сондай-ақ әрқайсының жат қылықтары көрініп тұрады. Жеке бейімделу бала жаңа мінез-құлықты жүзеге асырып, жаңа қарым-қатынас тәжірибесін дамытқанда пайда болады. Бұл бала өзінің стресстік қажеттіліктерін қанағаттандырған жағдайда ғана мүмкін болады (олар көбінесе стресстің көзі болып табылады және иррационалды мінез-құлыққа әкеледі). Көбінесе бұл қауіпсіздік пен қабылдау қажеттілігі. Бұл қажеттіліктердің бұзылуы барлық дерлік бейімделмейтін балаларда жиі кездеседі. Сәйкесінше, қауіпсіздікке деген мұқтаждық түзетудің I кезеңінде, бағытталған ойын кезінде қанағаттандырылады. Бұл кезең 4-13 ойын сабақтарын қамтиды.

3 кезең – *бекіту*. Агрессивтілікті төмендету бойынша түзету жұмыстарында ерікті мінез-құлық дағдыларын дамыту бойынша тапсырмалар маңызды орынға ие болады. Ол III кезеңде шешімін табады. III қорытынды кезеңде күйзелістің жаңа түрлерін, қатарластарына, өзіне, ересектерге қатысты сезімдерін бекіту мақсатында соңғы үш сабақ өткізіледі; өз-өзіне сенімділік, қатарластарымен қарым-қатынас жасау тәсілдері бекітіледі.

Ойын терапиясы көмегімен балалардың агрессивті мінез-құлқын әлеуметтік-психологиялық түзету кезеңі сабақтарының мазмұны

Жұмыстың I кезеңі - бағдарлы.

1-сабақ.

1. Балалардың бір-бірімен таныстыру кезеңі. Балалар жүргізушінің жанындағы орындықтарға жарты шеңбер болып отырады.

Мақсаты: Зейінін тұрақтандыру, ойлауын, есте сақтауын дамыту.

Барысы: Қатысушылар шеңбер құрып тұрады. Бірінші бала көршісіне қарап, оның аты-жөнін және атының бірінші әрпінен бастап өзінің сүйікті көкөнісін немесе жемісін айтады. Көршісі «өте жақсы» деп жауап беріп, бірінші баланың атын, сүйікті көкөнісін (жемісін) қайталап, өзін таныстырды. Осылайша әр ойыншы өзін таныстырмас бұрын сүйікті жемісінің бірінші, екінші, т.б. атын қайталайды, содан кейін өзін таныстырады.

Ескерту: Әр ойыншы өзін таныстырып жатқанда, басқа ойыншылар зейін салып тыңдап, өзінен алдыңғылардың бәрін қайталап барып, өзін таныстыру қажет.

2. Жаттығу: «Өзіңе есім таңда» деп аталады. Жүргізуші барлық қатысушыға өздеріне кез келген есім таңдап алуды ұсынады, бұл есім сабақ аяқталғанға дейін сақталады. Жүргізуші балаларға кез келген есім немесе жануардың атауын (мұнда түзету және диагностикалық мағына бар) таңдап алуды ұсынады.

Мақсаты: баланың өзін еркін сезінуіне.

Барысы: Бала өзінің ескі «Менінен» шығып, өзіне басқа бетперде тағуы мүмкін, осылайша бұл әдістің түзету мәні бар. Балалар көп жағдайда терең мағына беретін достарының есімдерін, жануарлардың атауын таңдап алады.

Ал диагностикалық мағынасында өз есімінен басқа атты таңдау – өзін қабылдамау белгісі. Осы тәсілмен балада жеке бақытсыздық сезімі пайда болады. Бөтен есімді таңдау қажетті сәйкестендіру объектісінің көрсеткіші болып табылады. Психолог өзіне де ат қояды.

Бірінші сабақта баланың не себепті өзін басқаша атағанын анқатудың керегі жоқ, себебі бұл баланы қорқытуы мүмкін. Бұл мәселені сосын талқылауға да болады.

Жұмыстың II кезеңі — қалпына келтіру.

II кезеңнің басына қарай жүргізушіге әр баланың қарым-қатынас жасаудағы қиындықтары, сондай-ақ әрқайсының жат қылықтары көрініп тұрады. Сәйкесінше, қауіпсіздікке деген мұқтаждық түзетудің I кезеңінде, бағытталған ойын кезінде қанағаттандырылады.

Мойындауға деген мұқтаждықты қанағаттандыру өзінің толық бейнесін құру арқылы ғана мүмкін болады. Мұны жүзеге асыру үшін кері байланыс сияқты әдістемелік тәсілді пайдаланады. Әрбір бала осы үшін арнайы ұйымдастырылған ойындарда кері байланысқа ие болады: «Отбасылық портрет», «Қауымдастықтар», «Туған күн», «Фанттар» [6].

Сонымен қатар, II кезеңде бала үшін қорқақтық іспетті мінезінің жағымсыз қасиеттерін жеңуге көмек беретін кейбір ойындар пайдаланылады. Бұл ойындар: «Елсіз арал», «Қорқынышты ертегілер». Бұл ойындардан кейін бала өзіне мына сөздерді айта алады: «Міне, мен қандай жақсымын. Мен, әрине, өте батыл емеспін, бірақ есесіне мен қараңғыда қорқынышты ертегілер тыңдай аламын және өзім де ойдан шығара аламын. Мен елсіз арал ойынын ойнай аламын, өз-өзімді ұстай аламын». II кезеңнің шешуші сәті – «Туған күн» ойыны. Бұл ойын кезінде қажетті қасиеттерді игеру, мінез-құлықтың агрессивті түрлерін түзету жүзеге асады. Осылайша, баланың жақын арадағы даму шекарасы белгіленеді. [7]

Қорытынды. Жоғарыда көрсетілген психологиялық ойындар бала бойындағы тек агрессиядан жеңілдетіп қана қоймай, олардың белсенділігі мен қызығушылығын арттырып, таным процестерінің де дамуына мүмкіндік жасайды. Тұлғалық құнды қасиеттерінің де жетілуіне себеп бола алады.

Қазақстан Республикасы Президентінің жарлығында балалар тәрбиесі мен білім беру жүйесін нығайтудың басты мәселесі – оны дамытуда балалардың эмоционалдық жағдайына көбірек көңіл бөлу. Бұл мәселе қоғамға оның үздіксіз дамуындағы жеке эмоциялардың ықпалына, экономикалық және технологиялық жетістіктерге серпін беруіне байланысты бүгінгі таңда ауқымды және өзекті мәселе болып табылады. [8]

Біз қазіргі заманғы психологияның көзқарасымен агрессивтіліктің сыртқы әрекеті феномендерін қарастыра отырып, бүгінгі күні агрессивті балалармен қалай жұмыс жасайтынымызды тәжірибелік психология шеңберінде қарастырдық.

Қорыта келе, ойын терапиясы оң нәтиже көрсеткенін көріп тұрмыз. Түзету жұмыстарына дейінгі балалардың мінез-құлқы айтарлықтай өзгеріске ұшыраған. Түзету жұмыстары біткен соң біз балаларға тағы бақылау жүргізіп көрдік. Таңдап алынған балалар топта бұрынғыдай өз агрессиясын жиі көрсетпейді, мысал ретінде айтып кететін болсақ, Е.Са. топта бұрынғыдай ойыншықтарды лақтырып, жерді тепкілеп, демонстративті түрде агрессиясын көрсетпейтін болған. Сондықтан зерттеу жұмысында көрсетілген адам бойындағы агрессияның шығу түрлері, оның бала мінез-құлқына тигізер әсерін зерттеу арқылы одан арылту жолдары қарастырылды. Сондай-ақ, мектеп жасына дейінгі балалар іс-әрекетін бақылау барысында агрессиялық мінез-құлықтарының деңгейлері анықталды. Осының негізінде балаға психологиялық көмек көрсету шаралары іске асырылды. Осылайша, біз ұсынып отырған бағдарлама болашақта балабақшаларда, бастауыш сынып балаларына қолдануға болады деп сеніммен айта аламыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Mektepke deiingi üiymdar qyzmetiniñ ülgilik qağidalary (2017.07.04. berilgen өзgerister men tolyqtyrularmen).* - https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31397912&pos=6;-108#pos=6;-108
2. *Bekbosynova S.M. Mektep jasyına deiingi balalardyñ psihologialyq erekselikteri, zertteu ädisteri // Qyzyqty psihologia.- 2016, №10.- <https://artpsy.kz/mektep-zhasyna-dejingi-balalardy-psi/>*
3. *Katşibekova J.B., Sangilbaev O.S. Zein mäselesiniñ psihologia ğylymynda zerttelinuu.- <https://bulletin-psychology.kaznpu.kz/index.php/ped/article/view/326/310>*
4. *Şarapova A.A. Mektep jasyına deiingi balalardyñ oıyn is-äreketiniñ keibir erekselikteri // Bilim ainasy, 2019.- №4.- <https://bilimainasy.kz/>*
5. *Ospanova S.K. Oıyn mektep jasyına deiingi balalardyñ negizgi is-äreketi.- <https://bilimger.kz/92036/>*
6. *Karabanova, O.A. İgra v koreksii psihicheskogo razvitiya rebenka / O.A. Karabanova - M.: Prosveşenie, 2007. - 312 s.*
7. *T.B. Benevölskaia «Diagnostika agresivnyh proiavljeni v starşem doşkölnom vozraste» // Moskovski gorodskoi psihologo-psihologicheski universitet, PsyJournals.ru, 2008*
8. *Mektep jasyına deiingi balanyñ emosionaldy köñil küiiniñ damuy.- <https://bilimdiler.kz/balabaksha/2334-mektep-zhasyna-deyingi-balanyn-emocionaldy-konil-kuyinin-damuy.html>*